

Tímár Lajos

A Magyar Nemzeti Bank hitelinformációs jelentései és a városi gazdasági elit a két világháború közötti Magyarországon

Az utóbbi években jelentős eredmények születtek a városi gazdasági elit vizsgálatában. E témához kapcsolódó, úttörő jellegű tanulmányaiban Vörös Károly a virilista jegyzékek mellett sokféle levéltári forrást használt fel az elit életmódjának bemutatására.¹ Azóta további színvonalas munkák születtek a dualizmus időszakára vonatkozóan.²

A két világháború közötti korszak gazdasági elitjéről viszont csak néhány – igaz, kiváló – tanulmány született.³ Ennek okait nincs itt módunkban elemezni, az azonban kétségtelen, hogy az erre a korszakra vonatkozó források jellege is más, mint a korábbi időszaké. Például a helyi sajtó már jóval kevesebb információt ad a helyi társadalomról, mint korábban. Budapesten eltörölték a virilizmust, így az adóbevallásokból készített összesítések alapján elemezhetjük a főváros gazdasági elitjét. A vidéki városok esetében a virilista jegyzékek mellett az ezek elkészítését szolgáló adóösszesítések nyújtanak hasznos információkat.

Tudomásul kell azonban vennünk, a virilista jegyzékeknek és a legtöbb adót fizetők listájának megvannak a maga korlátai. Az egyes személyekre vonatkozó vagyon és jövedelem adatok nem teljeseek. (Nemcsak az esetleges adócsalásokról van szó.) Az adott település adófizetői listái nem tartalmazzák polgáraiknak a közigazgatási határon kívül fekvő földlakásingatlanaiból és egyéb tőkebefektetéseiből származó jövedelmeit. (Ezeket a közigazgatásilag illetékes település adóhatóságainak kellett bevallani.) További probléma az, hogy az adófizetői listák vagy virilista jegyzékek nem tárják fel a családok és egyének vagyonkezelésének és jövedelemszerzésének közvetlen motívumait.

Ezeknek a problémáknak a kiküszöbölésében sokat segíthetnek az MNB hitelinformációs jelentései. Ezeket az 1927–44 közötti időszakra vonatkozóan vezette a Magyar Nemzeti Bank a hitelszférával közvetlen (hitelkérelem) vagy közvetett (kezeség) kapcsolatban lévő személyekről, illetve családokról. Az országos szintű nyilvántartásnak éppen az volt a célja, hogy az adott személy vagy család aktívumait és passzívumait részletes bontásban feltérképezze, ideértve a hitelképesség szempontjából fontos fogyasztási szokásokat is. Míg az adóbevallások esetében a jövedelem egy részének eltitkolását is feltételezhetjük, a hitelért folyamodóknál inkább az ellenkező irányú torzításban való érdekeltség valószínűsíthető. (Épp ezért nélkülözhetetlen a két forrás összehasonlítása egyéni, családi szinten.) Az MNB hitelinformációs jelentéseinek lényeges előnye az, hogy szemben a virilista jegyzékekkel nemcsak a szűkebben vett eliteket vizsgálhatjuk, hanem akár 400–500 személyt is, sőt a főváros esetében akár 5000 családot is. E forrás révén feltárhatjuk a családon belüli vagyoni és jövedelemviszonyokat is.

Természetesen ennek a forrásnak is megvannak a maga hátrányai. Előfordul például, hogy egy gimnáziumi igazgató a kétszeres adóbeszámítás alapján szerepel a virilista jegyzékben, viszont – nem lépven sem közvetlen, sem közvetett kapcsolatba a hitelrendszerrel – nevével nem találkozunk az MNB hitelinformációs anyagaiban. Vagyis a különféle foglalkozási csoportok nem létszámuk arányában jelennek meg az MNB kartotékjain. Így például míg nagyobb városokban a kereskedők foglalkozás-jellegéből adódóan szinte 100%-osan reprezentáltak, addig az értelmiség 40–50%-áról készült hitelinformációs jelentés. Ezek alapján úgy véljük, az adófizető listák és az MNB hitelinformációs jelentéseinek, illetve más forrásoknak az együttes elemzése nyújthat teljesebb képet a városi elitről. A következőkben erre teszünk kísérletet.

A városok gazdasági elitjének belső összetételéről nehéz azonos jellegű adatbázisokra és ugyanazon időmetszetre adatokat találni. Mindezen nehézségek ellenére úgy véljük, hogy Budapest és a vidéki városok elite közötti alapvető eltérések feltárhatók. A gazdasági tőke különböző funkcionális alakjainak Budapestre való koncentrálását részben jelzi a gyáripari telepek által realizált profitok megoszlása.

A budapesti telephelyű gyárak 1923-ban 56,5, 1937-ben pedig a városokban realizált profitok 61,6%-át szerezték meg. A bankszférában a tőkekoncentráció és centralizáció még erősebb fokára utalnak az adatok.⁴

1. táblázat

A húsz főnél nagyobb személyzettel dolgozó hitelvállalatok száma 1920-ban⁵

Kategória	Magyarország összesen	Ebből Budapest
21–50	45	23
51–100	14	13
101–200	20	12
201–300	10	10
301–500	6	6
501–700	2	2
701–1000	2	2
1000 fölött	4	4

Vagyis a 200 főnél több személyzettel dolgozó bankok már 1920-ban kivétel nélkül Budapesten összpontosulnak. A budapesti finánc-tőke a budapesti iparvállalatok és bankok profitja mellett nem csekély mértékben részesedett a vidéki vállalatok és bankok jövedelmeiből. 1938-ban csupán a két budapesti nagybank a magyar gyáripar 50%-át tartotta ellenőrzése alatt. A 8 budapesti bankcsoport az összes részvénytársasági bank 72%-át uralta.⁶

A főváros és vidéki nagyvárosok közötti – a „gazdaság társadalomszerkezetéből” adódó – különbségek illusztrálhatók a legnagyobb vagyonnal rendelkezők összehasonlítása alapján is. 1940-ben Budapesten 264 személy rendelkezett 1 millió pengőnél nagyobb vagyonnal. A vidéki regionális centrumokban legfeljebb egy tucatnyi személy tartozott ebbe a vagyoni kategóriába. A középvárosok csoportjába tartozó Kaposvárott a leggazdagabb személy mintegy 400 ezer pengő vagyonnal rendelkezett. A főváros és vidéki városok elite között a vagyon teljes

nagyágrendnyi eltérése mellett alapvető belső, szerkezeti különbség is volt. Mindezt jól tükrözi az, ha összehasonlítjuk Budapest és Kaposvár legvagyonosabb csoportját. (2. táblázat)

2. táblázat:

**A legnagyobb vagyonnal rendelkezők foglalkozás szerinti megoszlása
Budapesten és Kaposváron 1940-ben⁷**

Foglalkozás	A vagyon nagysága					
	Budapesten millió pengőben				Kaposváron ezer pengőben	
	1–2	2–5	5–10	10–	50–100	100–
Háztulajdonos	48	11	–	–	17	9
Földbirtokos, bérlő	31	20	8	4	4	4
Bankigazgató	3	3	–	–	–	–
Gyáros, rt.-i igazgató	42	17	7	–	2	3
Iparos	3	–	–	–	9	3
Kereskedő	22	6	1	–	24	10
Vendéglős, szállodatulajdonos	2	–	–	–	1	1
Ügyvéd	6	1	–	–	7	2
Orvos, gyógyszerész	–	1	–	–	5	4
Köztisztviselő	4	–	–	–	2	1
Magántisztviselő	2	1	–	–	1	1
Egyetemi tanár, tanár	1	–	–	–	1	–
Mérnök, építész	9	2	–	–	3	1
Magánzó	7	2	–	–	2	8
Összesen:	180	64	16	4	78	44

Budapesten négy földbirtokos rendelkezett 10 millió pengőt meghaladó vagyonnal. Közöttük megtaláljuk az arisztokrácia képviselőit, így például Festetics György herceget és a „polgári” társadalom elitjéhez tartozó, az 1940. évi jövedelem és vagyonbevallási íven magát már „földbirtokosként” feltüntető Dreher Jenőt. 1937-ben még „nagyiparosként” szerepel közel félmillió jövedelemmel és több mint 12 millió vagyonnal. A Dreher-birtok Martonvásár és négy közeli község határában együttesen 16 600 kat. holdat tett ki. A Dreher-familia az első világháború után abban a félig arisztokrata, félig nagypolgári stílusban rendezkedett be, amely tipikus volt a „polgári” eredetű „földbirtokosokra”, és „a magyar nagybirtokos dekadens fényűzését a nyugat-európai nagyburzsoázia szilárd, puritán” életelveivel és német–angol–francia kultúrájával keverte.⁸ Dreher Jenő számára – aki különben Hagenmacher lányt vett feleségül, így a maga kezébe egyesítette a két sördinasztia vagyonát – a nagybirtok részben reprezentációs célt szolgált: így vált iparmágnásból „majdnem arisztokratává”. De emellett, mint a „polgári” elit általában, Dreher Jenő az „úri” elit szimbolikus tőkét is megtestesítő vagyontárgyát, a földet igyekezett gazdasági tőkeként is hasznosítani. Modernizálta a gazdálkodást, szeszgyárat állított fel Martonvásáron, a „szabadraktár” monopóliumát is megszerezvén hozzá (azaz a közvetlen szeszárúsítás jogát).

A 2–5 millió pengő közötti vagyonnal rendelkezők között is a földbirtokosok képezik a legnagyobb csoportot (20 fő), de második a gyárosok, rt.-igazgatók csoportja. A földbirtokosok és háztulajdonosok között itt is, csakúgy, mint az utóbbi vagyoni csoportban, találunk olyanokat, akiknek a vagyona jelentős mértékben ipari, pénzügyi vállalkozásból eredt. A gyárosok, rt.-igazgatók között Chorin Ferenc vagyona megközelítette a 10 milliót. A nagytőke tankönyvekben is szereplő képviselői mellett e csoport jellegzetességeit kevésbé ismert személy vállalkozásainak bemutatásával illusztráljuk. Az Andrássy út 33. szám alatt lakó Hatschek János vagyona 1929-ben 4 millió, 1940-ben már megközelíti a 6 millió pengőt. A „nyergesújfalui cementgyárán kívül Vöhleburgban és Gmudenben is vannak gyárjai, továbbá főrésztvényese a Prága melletti Beránban működő palágyárnak.”⁹

Az 1–2 millió pengő közötti vagyonnal rendelkező 180 személy között a legtöbben (48 fő) a háztulajdonosok csoportjában szerepelnek, 42 fő tartozik a gyárosok és rt.-igazgatók közé. Ezzel szemben Kaposváron a 100 ezer pengő feletti vagyonnal rendelkező 44 személy között a gyárosok, rt.-igazgatók száma csupán 3 fő, ugyanennyi az iparosként megnevezettek száma is; viszont a kereskedőké 10, a háztulajdonosoké 9. Az 50–100 ezer pengő vagyonnal rendelkező 78 személy között csak rt.-igazgatót találunk. A kereskedők alkotják a legnépesebb csoportot, összesen 24 fővel. Ezzel szemben Budapesten 166 olyan kereskedőt találunk, akinek az évi jövedelme 50–100 ezer pengő!

A fővárosi gazdasági elit foglalkozás szerinti megoszlását érdemes a vagyon mellett a jövedelem szemszögéből is elemezni. (3. táblázat)

3. táblázat:

A legmagasabb jövedelemmel rendelkezők foglalkozás szerinti megoszlása Budapesten 1940-ben (százalékban)¹⁰

Foglalkozás	100 ezer pengő feletti jövedelem	50–100 ezer pengő közötti jövedelem
Háztulajdonos	14,4	18,0
Földbirtokos, bérlő	13,1	6,7
Bankigazgató, vezető tisztviselő	7,9	4,1
Gyáros, rt.-igazgató	36,4	27,5
Iparos	1,0	2,9
Kereskedő	14,8	21,0
Vendéglős, szállodatulajdonos	1,0	1,0
Ügyvéd, ügyész	2,8	3,5
Orvos, gyógyszerész	0,7	2,8
Köztisztviselő	2,8	3,0
Magántisztviselő	0,3	0,9
Egyetemi tanár, tanár	1,0	1,4
Mérnök, építész, vegyész	2,1	4,1
Magánzó	1,0	2,3
Egyéb, nem azonosítható	0,7	0,8
n =	291	791

A 2 millió pengő feletti vagyonnal rendelkezőknél a földbirtokos rétegnek, az 1–2 milliós vagyonúak között pedig a háztulajdonosoknak volt a legnagyobb arányuk. Viszont az 50–100 ezer pengős jövedelműek között a gyárosok, rt.-igazgatók aránya 27,5%, a kereskedőké 21, a háztulajdonosoké pedig 18%. A 100 ezer pengő feletti jövedelmet élvezők között szintén a gyárosok, az rt.-igazgatók aránya a legmagasabb, 36,4%. A kereskedők aránya kisebb ebben a jövedelem-kategóriában (14,8), és ettől alig marad el a háztulajdonosok és földbirtokosok aránya.

A vidéki városokban a legmagasabb jövedelműek (virilisek vagy legtöbb adót fizetők) belső összetétele jól tükrözi az adott város jellegét. Az egyoldalúan agrárjellegű kisközépvárosban, Hódmezővásárhelyen a földbirtokos és bérlő réteg a domináns (1941-ben 62,5%). Az agrárjelleg mellett jelentősebb közlekedési és kereskedelmi funkcióval rendelkező kisközépvárosban, Cegléden a földbirtokos réteg aránya 44%, az értelmiségiek aránya pedig 30% (kétszeres beszámítás nélkül), míg Hódmezővásárhelyen a kétszeres adóbeszámítás alapján készített lista szerint is csak 17% volt az értelmiség aránya. A kiegyensúlyozott foglalkozási szerkezettel jellemezhető kisközépváros, Baja esetében 1927-ben a 180 legtöbb adót fizető között a kereskedők aránya a legmagasabb (34,4%). Ettől alig marad el az értelmiségiek részesedése (32,3), míg a földbirtokos és háztulajdonos réteg aránya csak 15%. Az iskolaváros és egyházi központ kisvárosban, Esztergomban az első 100 adófizető között az értelmiségiek száma 1926-ban 22, a kereskedők száma 26, a háztulajdonosoké 15. A sokrétű funkciókkal rendelkező közép város, Sopron 43 virilistája között 1929-ben 11 értelmiségit, 11 kereskedőt, 7 iparost és 2 gyárost találunk. A mezőgazdasági szférát csupán 2 kisbirtokos, ún. gazdapolgár képviselte. A „kismezővárosok” közé sorolt Mezőtúron a virilis képviselőtestületi tagok megoszlása (21 nagy- és közép birtokos, illetve bérlő, 1 iparos, 1 kereskedő, 1 orvos, 1 közigazgató, 3 ügyvéd és 3 pap) szemléletesen mutatja a polgári rétegek kis súlyát a helyi társadalom életében.¹¹

Az első 400–400 debreceni és pécsi adózót összehasonlítva a két város népességének foglalkozási szerkezeténél is élesebb különbségeket fedezhetünk fel. 1930-ban a közigazgatási területre vetítve Debrecenben 20,5%, Pécsen pedig csupán 5,2% volt a mezőgazdasági népesség aránya. Ezzel szemben a legtöbb 400 adófizető között a földbirtokosok és bérlők aránya 17,75% volt, míg Pécs esetében részesedésük egészen minimális, csupán 2,2%. Lényeges eltérés figyelhető meg a háztulajdonosok arányában is. Az adatok értékelésénél figyelembe kell venni, hogy a fentebb említett két csoport belsőleg is rendkívül heterogén és a legnehezebben definiálható. Pécs esetében azt is figyelembe kell venni, hogy a város határa kicsi volt, ezért a gazdasági eliten belül nagyobb volt azok aránya, akik a város határán kívül rendelkeztek föld- vagy szőlőingatlannal. (S így természetesen az ezek után fizetett adók nem jelennek meg a pécsi adófizető listán.) Tehát a jövedelemszerzés forrásait, a vagyonfelhalmozás stratégiáit vizsgálva további forrásokhoz kell fordulnunk. Az MNB hitelinformációs jelentései világosan mutatják, hogy Pécsen is jellemző a gazdasági elit legtöbb csoportjára a háziingatlan, a föld- és főleg szőlőbirtok, mint lényeges vagyonbefektetési formák. Pécsen az adófizetői lista második helyén álló Hamerli József vaskereskedő vagyonának éppúgy közel 50%-át adta a földbirtok és háziingatlan, mint debreceni kollégájának, Szesztina Jenőnek. A befizetett adófajták elemzése, illetve az MNB hitel-

formációk azt bizonyítják, hogy az ipari és kereskedelmi vállalkozások, valamint az értelmiség legvagyonosabb csoportjánál a házingatlannak és földnek mint vagyonfelhalmozási eszköznek a szerepe Pécssett is meghatározó volt. A két város eltérő földrajzi adottságaiból adódik az a különbség, hogy míg Pécs esetében elsősorban szőlőbirtokot vásárolnak, addig Debrecenben főleg szántóföldi tanyásbirtokot. Az azonban kétségtelen, hogy a tőkés-vállalkozói rétegnek Pécssett nagyobb gazdasági szerepe volt, mint Debrecenben. Pécssett az első 100 adófizető közül 45 fő sorolható a tágabban értelmezett tőkés-vállalkozói csoporthoz, Debrecenben 31. Ezen belül a legszembetűnőbb különbség az, hogy míg Pécssett 30 fő tartozott a gyárosok és iparosok közé, addig Debrecenben csak 11 személy. E csoport Pécssett a gazdasági elit felső rétegén belül egyértelműen erősebb pozíciókkal rendelkezett, mint a kereskedők. Debrecen esetében viszont a legfontosabb tőkés csoportot a döntően kereskedelemmel foglalkozók alkották. Ugyanakkor Pécsre is jellemző a vegyes vállalkozási forma, az ipari és kereskedelmi tevékenységek egymással való összefonódása és ezek kiegészülése más jövedelem-szerzési, illetve vagyonbefektetési formákkal.

A pécsi adófizetők között az igen előkelő negyedik helyet foglalta el Jánoosi Engel József fakereskedő, akit emellett mint házbirtokost és gőzfürdőtulajdonost is megnevezett az adófizető lista. Fél évtizeddel később, az 1939 júliusában „az MNB jelentés a családi vállalkozás összetett jellegét így nevezi meg: Gőzfűrész, parkettgyár, tűzifaaprító, gőzfürdőtulajdonosok, fakereskedők és földtulajdonosok”. A cég tiszta vagyona 2,5 millió pengő volt, melynek 2/3-át föld- és házingatlanok alkották. Pécssett 12 emeletes házzal és 12 kh városi telekkel rendelkeztek, emellett Mecsekjánosi, illetve Komló határában 2000 kh földdel. Az adatok arra utalnak, hogy a pécsi tőkés-vállalkozói csoport magasabb jövedelemmel és vagyonnal rendelkezett, mint a debreceniek. Az MNB hitelinformációs jelentései, illetve az 1939. évi adólista szerint a 30-as évek végén Pécssett 8 tőkés vállalkozó tiszta vagyona meghaladta az 1 millió pengőt, 3-nak a 2 milliót is. Ezzel szemben Debrecenben a gyárosok-iparosok közül egynek sem haladta meg a tiszta vagyona az 1 millió pengőt, sőt a kereskedők között is csak 3 olyan személy akadt. Szembetűnő különbséget tapasztalunk a két város között az adófizető lista végén is, a 301–400. helyen szereplők esetében is. Ez a kategória már átmenetet képezett a középpolgárságból a kispolgárság felé. Pécssett 24 iparos és 22 kereskedő alkotta a két legnépesebb csoportot, ezzel szemben Debrecenben 30 háztulajdonos és 21 földbirtokos, illetve bérlő. Pécssett a tőkés vállalkozók erősebb pozíciójára közvetve utal az is, hogy magántisztviselők, illetve mérnökök magasabb arányt képviseltek, mint Debrecenben. Az értelmiség többi foglalkozási csoportjainak hasonló volt az aránya a két városban. Az első 100 fő között szembetűnő különbség az, hogy Debrecenben az ügyvédek súlya jelentősebb volt, mint Pécssett – ez részben összefüggött a helyi burzsoázia kisebb súlyával.

A legtöbb adót fizető 400 személy foglalkozás szerinti megoszlása Debrecenben és Pécsen 1934-ben¹²
(Kétszeres adóbeszámítás nélkül) Debrecen = 1 Pécs = 2

	1-100		101-200		201-300		301-400		1-400 (%)	
	1	2	1	2	1	2	1	2	1	2
háztulajdonos	20	8	18	17	19	9	30	13	21,75	11,75
földbirtokos, bérlő	17	2	12	1	21	2	21	4	17,75	2,25
bankigazgató, vez. tisztv.	2	2	1	1	-	2	2	2	1,25	1,75
gyáros, rt.-igazgató	7	17	4	9	2	16	3	4	4,00	11,50
iparos	4	13	15	13	24	16	12	24	13,75	16,50
kereskedő	18	23	8	17	9	19	6	22	10,25	20,25
vendéglős, kocsmáros, szállodatulajdonos	6	3	2	7	4	3	2	4	3,00	4,25
ügyvéd, ügyész	12	8	6	9	5	3	1	3	5,50	5,75
orvos, gyógyszerész	6	8	8	10	3	5	1	5	4,50	7,00
köztisztviselő	2	4	6	7	5	11	6	11	4,75	8,25
magántisztviselő	1	1	-	2	-	5	1	2	0,5	2,50
tanár, tanító, pap	-	4	2	5	2	6	2	5	1,50	5,00
mémők	1	3	1	2	-	3	-	1	0,5	2,25
egyéb, nem azonosítható	-	4	-	-	-	-	-	-	-	1,00
									100,0%	100,0%

Mint láhattuk, a vidéki városok gazdasági elitjének belső összetétele több vonatkozásban különbözött egymástól, tükrözve az adott városok funkcióit, gazdasági szerepét, társadalmi jellegzetességét. Mégis: *a vidéki városokat összehasonlítva megállapíthatjuk a közös, Budapesttől lényegesen eltérő jellegzetességeket. A jövedelem- és vagyonnagyság jól tükrözte a városhierarchiában elfoglalt helyet. A regionális centrumokban a legtöbb adót fizetők jövedelemskálája, az első 5–6 főt leszámítva, nagyjából ott kezdődött, ahol Budapesten a rangsorban az ezrediké befejeződött.*

Az egyoldalú, agrárjellegű „kvázi” városokban, így pl. Hajdúszoboszlón a legtöbb adót fizetők élvonalának jövedelme nem érte el a debreceni legtöbb adót fizetők rangsorában a 200–210. helyen állók jövedelmét. Mint már említettük, Budapesten a gyárosok, rt.-igazgatók a legmagasabb jövedelműek. *A nagyobb vidéki városokban a gyárosok és rt.-igazgatók, illetve a bankigazgatók és vezető tisztviselők aránya lényegesen kisebb volt, sőt az utóbbi csoport a városok egy részében be se került a legtöbb adót fizetők vagy virilisek közé. Mindez a magyar gazdaság térszerkezetének azt az alapvető jellegzetességét tükrözi, hogy a főváros vált a fináncstőke csaknem kizárólagos központjává.*

A két világháború közötti korszakban már egyáltalán nem tipikusak, mint a XIX. század második felében a dunántúli városok egy részében a „fináncstőkétől függetlenül fejlődő gyárak”, amelyek iparáguk technikáját sikeresen fejleszteni tudták.¹³ A budapesti fináncstőke a vidéki városok ipari középburzoáziájának és banktőkéseknek jó részét – Bourdieu kifejezését használva – a „munkabéres polgárságba” sorolta át, azaz ezek a leányvállalatok és fiókbankok igazgatóivá, vezető tisztviselőivé váltak. A vidéki nagyobb városok közül Pécssett és Győrött maradt fenn leginkább az ipari középburzoázia, bár mozgásteret egyre szűkült. Pécssett az ötven legnagyobb vagyonnal rendelkező személy között az 1930-as évek második felében, illetve az 1940-es évek elején 5–6 ipari tőkést találtunk. Közülük több a Pécs környéki kisebb városokban is részt vett különféle vállalkozásban, esetleg budapesti ingatlannal is rendelkezett. Karl Gusztáv keményítő-, dextrin- és konzervgyáros például a bonyhádi Peterman és Glazer cipőgyár részvényeinek 36%-át birtokolta. 1940-ben a „pécsi gyártelep ingatlanokban és gyári felszerelésben 250 ezer pengő értéket képvisel, míg a bonyhádi cipőgyárban és ottani ingatlanokban rejlő vagyonát 300–400 ezer pengőre becsülik. Budapesten is van egy 70 ezer pengő értékű háztelke”. Győrött Holzer Nándor, a győri cirokseprű-, kefe-, meszelő- és ecsetgyár tulajdonosa 1942-ben 1,5 millió pengő tiszta vagyonnal rendelkezett. Maga a gyáringatlan 250 ezer pengős értékével a teljes vagyonnak csak kisebbik részét képezte. Győri háromemeletes bérháza mellett Kelenföldön 2 háromemeletes ikerházzal, a Rózsadombon pedig egy ötszobás villával rendelkezett.¹⁴

Ugyanakkor hangsúlyoznunk kell, hogy a gazdaság elitjének, de nemcsak annak és nemcsak Budapesten, hanem vidéken is a vagyona, jövedelemforrása sokrétű. Az országos vezető elit – gyakorlatilag a budapesti elit – „multipozícionális” jellegét Lengyel György már több tanulmányában elemezte.¹⁵ 1932-ben a megadózottatott fővárosi lakosok vagyontárgyai között a mezőgazdasági ingatlan és üzemi tőke aránya 10,8% volt, míg a tőkevagyon értéke 9,8%-kal, az ipari üzemek és kereskedelmi üzletek értéke 12,6%-kal részesedett az adóköteles vagyontárgyak között. A házbirtoknak volt a legjelentősebb aránya, 66,3%. Országosan

viszont 1936-ban (az 50 ezer pengő feletti vagyonértékek esetében) a bruttó vagyonadó-alapból a mezőgazdasági ingatlanok és üzemtőke 34,3%-kal, a tőkevagyon 8,6%-kal részesedett. A kézműipari üzemi tőke részesedése 3%, a gyáripari üzemi tőkéé csak 1,1%, míg a kereskedelmi üzleti tőke részesedése csupán 4,9% volt. Ezzel szemben Budapesten az ipari tőke részesedése 5,4%, a kereskedelmi üzletekben megtestesülő vagyon pedig az összes megadóztatott vagyontárgyak 7,2%-át tette ki.

Az országos adatokat elemezve, melyek – szemben a budapestivel – csak a „nagyvagyonadózókat” foglalják magukban, szembetűnő, hogy az egyes vagyontárgyakat fajtánként részletezve a 66 822 (50 ezer pengő fölötti értékű) vagyontárgyat 26 576 személy birtokolta.¹⁶ Vagyis: egy „nagyvagyonadózó” általában két vagy három különböző vagyontárgyat birtokolt, és tett szert ezekből jövedelmekre. *Így az országos gazdasági elit jellegét a többféle „tőkefajta” kombinációja határozta meg.*

A budapesti gazdasági elitnél a gyáros-nagykereskedő-bankár tevékenység, a gazdasági tőke modern nagyvárosi formái, elegáns bérházakkal, földbirtokkal, vidéki kastélyokkal kiegészülve biztosították az olyannyira vágyott szimbolikus tőkét, a társadalmi presztizst. A Budapesten élő arisztokrácia jelentős része – legalábbis az MNB hitelinformációs jelentései ezt igazolják – fogyatkozó földbirtokát és csökkenő jövedelmeit pótolandó keresett rt.-igazgatósági tagságot, vagy fektette pénze egy részét házingatlanokba. Ezt az „életstratégiát” csak egy példával, Forgách János gróf életpályájával illusztráljuk. 1933-ban a Múzeum körút 35. szám alatt lakó, de az Úri utca 58. szám alatti emeletes házat is birtokló gróf számára – felesége révén – a Biharnagybajomban lévő 1428 kat. holdas birtok volt az alapvető jövedelemforrás. Emellett „mint nyugalmazott nagykövet havi 980 pengő nyugdíjat, megfelelő lakbért és családi pótlékot élvez, elnöke a Bajai Posztó és Takarógyár Rt-nek, igazgatósági tagja a Fegyver és Gépgyár Rt-nek és a Hagenmacher Budafoki Sörgyárak Rt-nek.”¹⁷ *A vidéki városokban úgy tűnik, hogy minél lejjebb haladtunk a település-hiearchiában, annál inkább erősödik az egyének, családok újratermelési stratégiájában a meglehetősen kevert struktúra, függetlenül attól, hogy dunántúli vagy alföldi településekről van szó. A vidéki városokban, de különösen a kisvárosok vagy falvak kis fogyasztópiacán a tevékenység többrétegűsége magának a gazdasági tőke megőrzésének, esetleges gyarapításának volt az alapfeltétele.*

A szekszárdi Erdős Nándor cukrászda- és sütőde-tulajdonos, borkereskedő és cséplési vállalkozó számára a cukrászda és sütőde jövedelme kevés lett volna a tisztes jómódhoz. A borkereskedés áruforrását részben a 6 kat. hold saját szőlő jelentette. A család élelmiszerszükségletét a 20 kat. holdas birtok biztosította.

Az MNB információs jelentésében szabóként, kereskedőként és gazdálkodóként megnevezett mezőtúri Horváth István szabóműhelye számára a kismezőváros kereslete kicsi volt ahhoz, hogy ebből 80 ezer pengőnyi vagyont halmozzon fel. Ehhez kellett még a 44 kat. holdas bérbeadott földjéből származó jövedelem és a műhely termékeinek saját értékesítése.¹⁸ Jászapátiban Szigethy Béla gazdálkodó, téglagyáros, mészáros és állatkereskedő volt egyszemélyben, és így tudott 1941-re közel 200 ezer pengős tiszta vagyont összegyűjteni. A 173 kat. holdas tanya-birtok nemcsak a vágóállatokat biztosította, hanem – agyagos földje révén – a téglagyártás alapanyagát is.¹⁹ A vidéki kisvárosi és falusi elit esetében az ilyen

sokfajta tevékenységforma, jövedelemszerzési forrás természetesen nem általános, de a két-háromféle jövedelemforrás – melyek között a föld többnyire ott szerepel – eléggé tipikus.

Jegyzetek

1. Vörös Károly: „Gazdaság és társadalom a dualizmus korában. In: Győr. Várostitörténeti tanulmányok. (Szerk.: Dávid Lajos–Lengyel Alfréd–Z. Szabó László) Győr, 1978. 323–414.; Vörös Károly: Budapest legnagyobb adófizetői. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1971.
2. Itt elsősorban a hajdúvárosokról, illetve a Debrecen környéki településekről Orosz István által írt fejezeteket emelnénk ki.
3. Lackó Miklós: Budapest társadalma a két világháború között. In: Budapest története V. köt. (szerk.) Horváth Miklós. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980. 415–464.; Gyáni Gábor: Hódmezővásárhely társadalma 1867–1944. (kézirat)
4. Illyefalvi I. Lajos: Csonka hazánk városai a statisztika tükrében. II. kötet. Bp. 1940. 312–360.
5. U. o. 362–363.
6. Berend T. Iván–Szuhay Miklós: A magyar gazdaság története. Budapest, 1972. 108.
7. Zentay Dezső: Beszélő számok. Budapest, 1941. illetve a kaposvári adatok Új-Somogy 1941. szept. 20. 3–4.
8. Márkus István: Martonvásári vázlat. In: Mit láttam falun? Magvető Kiadó, Budapest, 1967. 40.
9. OL MNB Hitelinformációs iratok Z. 6.
10. Zentai Dezső fentebb idézett könyvének adataiból számítva.
11. OL BM K 150 1890/a. illetve Gyáni idézet kézirata és Bodoki F. Z.–Bodoki F. Zs.: Mezőtúr város története (896–1941) I. kötet. Mezőtúr, 1978, 154.
12. HBmL XIV. 4. 7. ill. Bar. m. L. IV. B. 1404 Pécs sz. k. v. TH. Biz. 4.
13. Ruzsás Lajos: A kapitalista iparfejlődés útja Délkelet-Dunántúlon 1848–1900. MTA DTI, Pécs, 1967. 19.
14. OL MNB Hitelinformációs jelentések Z. 6.
15. Lengyel György: A „multipozicionális” elit. (kézirat)
16. OL Szász Lajos kereskedelmi államtitkár iratai (1932–1936)
17. OL MNB Hitelinformációs jelentések Z. 6.
18. U. o.
19. U. o.